

**ORGANIZACIONO PRILAGODAVANJE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE
SAVREMENIM SIGURNOSNIM IZAZOVIMA**

**ORGANIZATIONAL ADJUSTMENTS OF INTELLIGENCE SERVICE
TO MODERN SECURITY THREATS**

Pregledni znanstveni članak

*Doc. dr. Maid Pajević**

*Doc. dr. Sedžad Milanović**

*Pred. VŠ Mirzo Selimić**

*Naida Korajlić, MA**

Sažetak

Autori članka ističu interakcijski odnos između obavještajnih i sigurnosnih službi, te savremenih sigurnosnih izazova. Autori postavljaju tri kompleksna zadatka koji se međusobno isprepliću i prožimaju.

Prvi zadatak se bazira na činjenici da postoji evidentna konfuznost na naučno-teorijskoj ravni kada je u pitanju obavještajna terminologija. Na tom tragu, intencija nam je da pokušamo iz više perspektiva sagledati navedeni problem i sintetizovati divergentne pristupe u cilju definisanja relevantnih pojmova iz obavještajnih studija, bez čijeg razumjevanja ne možemo na naučnoj ravni, krenuti u dalji tok istraživanja.

Drugi zadatak apostrofira da u procesu razvoja društva i sigurnosnih izazova, su se neminovno postavljali zahtjevi i pred obavještajne i sigurnosne službe u cilju održanja stabilnosti i zaštite ustavnopravnog poretka. Da bi obavještajne i sigurnosne službe odgovorile sve složenim zahtjevima, one su u okviru svog djelokruga posebnu pažnju poklanjale primjeni naučne metodologije. To je značilo krucijalnu osnovu u obavještajno-istraživačkom radu.

**Visoka škola „Logos centar“ Mostar, e-mail: mpajevic.logos2013@gmail.com*

**Ministar privrede Srednjobosanskog kantona, e-mail: sedzadmilanovic@gmail.com*

**Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: mirzo.selimic@ceps.edu.ba*

**Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, e-mail: korajlicnaida@hotmail.com*

Treći zadatak odnosi se na iznošenja preporuka (de lege ferenda) koje bi mogle imati utjecaj na efikasniji rad obavještajnog sistema u generičkom smislu.

Ključne riječi: obavještajne studije, obavještajne i sigurnosne službe, sigurnosni izazovi, ustavni poredak.

Abstract

The authors emphasize interactive relationship between the intelligence and security services, as well as contemporary security challenges. The authors set up three complex tasks that intertwine and pervade each other.

The first task is based on the fact that there is evident confusion on the scientific-theoretical plane when it comes to intelligence terminology. In this regard, we intend to look at this problem from several perspectives and to synthesize divergent approaches in order to define relevant concepts from the intelligence studies without whose understanding at the scientific level we can not go further.

The second task is to emphasize that in the process of social development and security challenges, demands have been placed in front of the intelligence and security services in order to maintain stability and protect the constitutional law. In order for the intelligence and security services to respond to all the complex requirements, they have given special attention to the application of scientific methodologies within their scope. This meant a crucial basis in intelligence research.

The third task relates to the presentation of recommendations (de lege ferenda) that could have an impact on the efficient work of the intelligence system in the generic sense.

Key words: intelligence studies, intelligence and security services, security challenges, constitutional order.

1. ORGANIZACIONO PRILAGODAVANJE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE SAVREMENIM SIGURNOSNIM IZAZOVIMA

Naime, kroz evoluciju čovječanstvo je doživjelo nekoliko obavještajnih revolucija (Dedijer, 2002).^{*} William Colby, prvi šef CIA-e, je uvidio da živimo u obavještajnoj revoluciji i naglasio je osnovne dimenzije ove revolucije: (1) Od 1945. godine, svih 180 suverenih država razvija nacionalnu sigurnost i obavještajnu zajednicu; (2) Živimo usred narastanja svih vrsta novih tehnologija (računari, satelitski prostor, itd.) koje se koriste za obavještajno i sigurnosno prikupljanje i analizu; (3) „Privatizacija“ obavještajne djelatnosti u smislu da korporacije sistematično koriste obavještajne informacije u cilju veće konkurentnosti, razvitka i profita; (4) Uspostavljanje „uvida i kontrole“ u obavještajnim i sigurnosnim zajednicama ima za svrhu osiguravanje privrženosti osnovnim narastajućim demokratskim principima; (5) Globalni utjecaj obavještajne revolucije. Prema Colbyu (1978) ovo su obavještajne dimenzije budućnosti, koje je istakao u knjizi *Dostojan čovjek: moj život u CIA-e*. Ovo može postati međunarodni izvor u pomaganju da se prepozna ljudskost i rješavaju problemi kroz pregovore i saradnju, prije nego kroz kontinuiranu patnju ili međusobnu borbu (Dedijer, 2002; Colby, 1978).

Pored toga, Dedijer (2002) posebno ističe još tri dimenzije. Prvo, obavještajna individualizacija nastaje stimulacijom ljudskih života informacijskom tehnologijom, što ih čini znatiželjnima i potiče istraživanje za informacijama koje im pomažu da razumiju i djeluju. Drugo, „špijuniranje umire“ (napisano 1975. godine u *Lund University Journalu*), a „špijunske tehnike“ korištene u prošlosti postaju neadekvatne i zastarjele. Ovo viđenje je potvrdio i Johnston savjetnik CIA-e, koji je u duhu ove ideje istakao da špijunske tehnike koje su korištene u vrijeme Hladnog rata danas postaju sve

^{*} *Započevši od prije sedam miliona godina do 2011. godine poslije Hrista (Anno Domini): (1) Bipedalizam-sposobnost kretanja na dve noge, primati slobodno koriste ruke u radu od 7. do 5. miliona god; (2) Narastanje težine ljudskog mozga od oko 500 to 15000 grama (- 4 - 3 M.Y.A.); (3) Dokaz kulture datira od prije tri miliona godina; (4) Nastajanje jezika datira od oko 150 000 godina; (5) Pronalazak rukopisa datira od 6000. do 3000. godine prije Krista (B.C); (6) Naučna revolucija, eksperimenti i matematika korištene da se naprave nova dostignuća od 15-og do 17-og stoljeća; (7) Razvitak kapitalizma, nacionalnih država i korporacijske obavještajne djelatnosti datira od 1300. do 1600. godina; (8) Industrijska revolucija, otkriće inovacija od 1780. do 1820. godine; (9) Globalna mas edukacijska revolucija od 19. do 20. stoljeća; (10) Informatičko-tehnološka revolucija: kompjuteri, sateliti i internet karakterizira 20. stoljeće (Dedijer, 2002).*

manje i manje podesne za obavještajne probleme. Treće, povećanje razvoja nauke je povezano sa pojedincima i različitim društvenim sistemima uključujući globalne probleme.

Postoje četiri glavna polja u kojima obavještajne službe treba da usklade svoj rad: „(1) Prikupljanje i korištenje podataka; (2) koordinacija i saradnja između svih obavještajnih službi na nivou države, kao i sa drugim akterima sektora bezbjednosti; (3) razmjena informacija sa međunarodnim organizacijama i drugim zemljama; i (4) obavještajna služba treba da razvija odnos sa javnosti u cilju međusobnog prihvatanja (javna odgovornost)“ (Schreier i Stocker, 2006: 3).

Dok je tradicionalni pristup obavještajnoj službi bio fokusiran na *tvrdim metama* (npr. Hladni rat), savremeni pristup obavještajnoj službi podrazumijeva prepoznavanje nadolazećih iznenađenja i konstantan nadzor svih zemalja i tema, ne nužno u smislu prikupljanja, nego u pogledu tzv. pulsiranja. To implicira institucionalno, organizirano, plansko i sistematsko registriranje indikatora koji dovode do otkrivanja nosilaca ugrožavajuće djelatnosti kako bi se kreiralo rano upozorenje i pravovremeno distribuiralo krajnjim korisnicima radi donošenja odluka (preventivnog karaktera) na unutrašnjem i vanjskom planu. Tradicionalni pristup obavještajnoj službi bio je usmjeren gotovo isključivo na tajne izvore. Podaci dobijeni tehničkim sredstvima nisu bili vrednovani kao oni dobijeni iz tzv. živih izvora (HUMINT). Savremena obavještajna služba nastoji vratiti ravnotežu između prikupljanja podataka pomoću tehničkih i ljudskih izvora, ojačati konvergenciju i koheziju između prikupljanja i obrade, proizvodnje i refleksije, baza podataka i prikupljanja sigurnosno zanimljivih podataka u te baze na osnovu validnih instrukcija. Umjesto da se fokusira na određene nacije/države ili organizacije savremena obavještajna služba fokusira se na subdržavne aktere i organizacije raznih nivoa. Savremena obavještajna praksa i orijentacija podrazumijevaju da se subdržavni akteri na svim nivoima (npr. državni, lokalni) organizacijski razumiju u smislu njihovih obilježja, prednosti i nedostataka resursa kojima raspolažu. Visoki standard obavještajne službe postiže se poštujući tri pravila. Prvo se odnosi na optimalnu primjenu javnih izvora, drugo na obradu, a treće na tzv. *teret dijeljenja* (Steele, "The New Craft of Intelligence": 26; Pajević, 2017: 196-197). Fokus savremene obavještajne službe jest na obradi. Postoje tri razloga za ovu tvrdnju. Slijevanje velikog fonda podataka iz široke mreže izvora

podrazumijeva i teškoće u vezi s prevođenjem takvih materijala s raznih svjetskih jezika. Potom se podaci klasificiraju i vrednuju. Drugi razlog odnosi se na ljudsku produktivnost u informatičkom dobu, koja sve više zavisi od računarskih pomagala ili alatki. Treći razlog implicira uspostavljanje digitalnih mreža za prikupljanje, obradu, korištenje i distribuciju, koje mogu upotrijebiti resurse različitih vlada, korporacija, nevladinih organizacija u zajedničkoj prevenciji terorizma i organiziranog kriminala, kao nezaobilaznih tema od zajedničkog interesa (Steele, "The New Craft of Intelligence", 27; Pajević, 2017: 196-197).

U obavještajnim studijama* se vodi debata u vezi značenja termina - sintagme organizacijsko prilagođavanje obavještajne službe? Evidentno je da teoretičari nemaju jasan odgovor, da li to podrazumijeva organizacijske promjene, transformaciju, evoluciju ili adaptaciju. Većina se slaže da organizacijske promjene podrazumijevaju tri važna elementa: (1) promjena koja je najčešće rezultat nužnosti prilagođavanja obavještajne službe savremenim sigurnosnim izazovima i organizacijskim nedostacima koji dovode do skandala i katastrofa, (2) veličina promjene podrazumijeva dinamičku promjenu strukture, procesa i uvjerenja, i (3) rezultat promjene je produkt adaptacije obavještajne službe u odnosu na savremeno sigurnosno okruženje (Zegart, 2007). Zbog naznačenih razloga u radu će se koristiti generički pojam redefiniranje organizacije obavještajne službe.

Steele (2006: 101) je u svojoj knjizi *Djelo pametne nacije* kritikovao Bargerove stavove koje je iznio u svjetski poznatom dokumentu *Prema revoluciji u obavještajnim poslovima* ističući da je ovo djelo više „reakcionarno, nego revolucionarno“. Pametno ispitivanje potencijala za evoluciju ili revoluciju unutar obavještajnih poslova mora početi sa razumijevanjem tih dvaju pojmova. Evolucija je postepen proces u kojem se nešto mijenja u različitim i obično složenijim ili boljim formama. Ističu se pojmovi i *različitim* i *složenijim ili boljim*. Evolucijski pristup obavještajne reforme bi, u najmanju ruku, proširio koncept nacionalne obavještajne službe na ono što Šveđani simbolički nazivaju pomoću akronima „M4 IS“*.

*Obavještajne studije su znatno razvijene u SAD-a i Kanadi, a nešto manje u Velikoj Britaniji.

*„M4 IS“: *Multinational* (multinacionalno), *Multiagency* (multiagencijsko), *Multidisciplinary* (multidisciplinarno), *Multidomain Information Sharing* (multiunutrašnja razmjena informacija) na svim nivoima povjerljivosti.

Također „M4 IS“ obuhvata svih sedam obavještajnih rodova, ne samo nacionalni i vojni nego i službe za provedbu zakona, poslovni, akademski, argumentirani (nevladine organizacije i medije), i građanski (uključujući i sindikate i religije) integrirane u nacionalnu integralnu mrežu. Takav pristup će zadržati sposobnost prikupljanja i iskorištavanja tajni, ali će uspostaviti novu nacionalnu agenciju za otvorene izvore kao što je *9-11 Komisija*, gdje bi se otvoreni izvori iskoristili u punom kapacitetu. Otvoreni izvori bi u tom slučaju bili „referentna vrijednost za dijeljenje. Potrebno je izbjegavati kozmetičke promjene, kao što je sada slučaj“ (Steele, 2006: 102)

Revolucija u obavještajnim poslovima (Berger, 2005) u kontrastu je sa obavještajnom evolucijom (lahko je reći, ali nije dosegnuti) promjena u načinu razmišljanja i ponašanja. Takvoj revoluciji treba prethoditi u pravom smislu, nacionalna kriza, kao što je bio slučaj *Pearl Harbor* ili *Sputnik*. „Globalni rat protiv terorizma je politička afektacija danas u Americi, a ne istinsko nacionalno nastojanje. Naša ozbiljna odbrambena nastojanja nisu na pravom mjestu“ (Steele, 2006: 102).

Posljednje decenije dvadesetog stoljeća donijele su prijelaz na novo informacijsko doba, kojeg karakteriziraju sljedeća obilježja: „ (1) Informacije (sirovine znanja) su središnji izvor za proizvodnju bogatstva i vojne snage, (2) Proizvodnju bogatstva se zasniva na posjedovanju informacija, što implicira na kreiranje znanja i distribucija naručiocima proizvoda na temelju tog znanja i (3) Sukobi se temelje na geo-informacijskoj konkurentnosti- preko ideologije i ekonomije“ (Toffler, A., 1991; Toffler, A. i Toffler, H., 1995; Waltz, 2003: 6).

U budućnosti je neophodna nova *obavještajna kompetitivnost / sposobnost (intelligence competitions)*, s obzirom da je opseg konflikata globalan i proteže se preko fizičkih, simboličnih i spoznajnih područja. Savremeno sigurnosno okruženje ne pruža samo jednom obavještajnom akteru mogućnost da prikupi podatke iz globalnih izvora informacija. Mogućnosti za mrežno informiranje je dostupna gotovo svima. Koji obavještajni akter na globalnom planu će steći prednost, zavisit će od sposobnosti da se odaberu i konvertuju sirovi podaci u upotrebljivo „znanje“ koje olakšava donošenje brzih i složenih odluka od krajnjih korisnika (Waltz, 2003: 8).

Razmotrit ćemo nekoliko ključnih premisa o značaju znanja u informacionom dobu, a što naglašava važnost obavještajnih informacija.

Prvo, znanje je postalo središnji resurs za kompetitivnu prednost što je iniciralo premještanje sirovih materijala, prirodnih izvora, kapitala i rada. Drugo, upravljanje ovim apstraktnim resursom je sasvim složeno. Znanje je teško vrijednovati (za razliku od materijalnih resursa) i kontrolirati, teže ga je kreirati i razmijeniti, te mnogo teže zaštititi. Treće, procesi za proizvodnju znanja iz sirovih podataka se razlikuju od procesa izrađivanja od fizičkih materijala, a ipak se implementiraju u istoj virtualnoj tvornici – kompjuteru. „Zbog ovih faktora, upravljanje znanjem za proizvodnju strateške obavještajne informacije je postala potrebna i važna funkcija unutar državnih i poslovnih zajednica, zahtijevajući promjene u kulturi, procesima i infrastrukturi za natjecanje“ (Waltz, 2003: 8 - 9).

Dvije primarne diskusije o budućim prijetnjama nacionalnoj (i globalnoj) sigurnosti uključuju „izvore (od državno-nacionalnih aktera prema nedržavnim akterima) i mehanizme koji generiraju prijetnje (kontinuirani rezultati racionalnih nacionalno-državnih ponašanja prema dikontinuitetu u kompleksu svjetskih poslova)“ (Dumaine, 2001; Waltz, 2003: 49).

Informacijska revolucija također ima značajan utjecaj na način na koji se vrše obavještajne aktivnosti. Ona je naročito: „(1) Izmijenila radne odnose između pojedinih analitičara i analitičkih grupa unutar obavještajnih službi, jer su tehnološki trendovi ojačali horizontalnu komunikaciju i omogućili decentralizaciju; (2) Omogućila privatizaciju procjene kroz brojne firme koje nude ekspertizu za analizu globalnih rizika. Njihovi proizvodi i usluge često su superiorniji od onih koje nude vladine obavještajne organizacije; i (3) Doprinijela nastanku neformalnih mreža za distribuciju informacija koje konkurišu obavještajnim službama u pridobijanju pažnje zvaničnika“ (Schreier i Stocker, 2006: 4).

Informacijska revolucija mijenja prirodu sukoba u cijelom spektru. Dvije su pojave na koje posebno želimo obratiti pažnju. Prvo, revolucija ide u prilog jačanju mrežnih oblika organizacije i često im daje prednost pred hijerarhijskima. Uspon mreža znači da se moć premješta prema nedržavnim akterima, jer se oni uspijevaju organizirati u rastuće multiorganizacijske mreže naročito „integralne-kanalne“ mreže (*all-channel networks*), u kojima je svaki čvor povezan sa drugim) lakše od tradicionalnih, državnih aktera. „To znači da u sukobima sve više odlučuju *mreže*, možda i više od *hijerarhija*. To također znači da je prednost na strani onoga ko ovlada

mrežnom formom“ (Arquilla i Ronfeldt, 2001: 1). Tako do najvećih transformacija dolazi u prirodi protivnika, u obliku prijetnji koje oni mogu predstavljati te u načinu odlučivanja u sukobu. „Vjerojatno je da će prijetnja u informacijskom dobu biti difuzna, disperzna, multidimenzionalno nelinearna i višeznačna u većoj mjeri nego što je to bio slučaj u industrijskom dobu“ (Arquilla i Ronfeldt, 2001: 2).

Berkowitz and Goodman (2000: 2) nude novi pristup u davanju odgovora na pitanja: „Kako obavještajna služba treba da funkcionira, kakvu ulogu obavještajna služba treba da igra u procesu donošenja odluka i da li obavještajnu službu treba posmatrati instrumentom vlade?“. Mnoge stare pretpostavke više ne vrijede te autori nude tri faktora koja su važni u oblikovanju ove nove paradigme. Prvi faktor su promjene koje se odnose na mjesto predmetne materije koju obavještajna služba mora pokrivati. Neki od ovih predmeta, politički, vojni ili ekonomski su slična onim predmetima interesovanja koje je obavještajna služba tradicionalno pokrivala u prošlosti, ali su se ti predmeti modificirali i poprimili novi karakter. Mnoge od današnjih obavještajnih tema koje nas danas intrigiraju su različite od onih u prošlosti, kao što su globalna okolina, demografija, finansijske snage, koje mogu ugroziti nacionalnu sigurnost. Drugi faktor čine promjene koje su u toku sa informacijskom tehnologijom i načinom na koji ljudi koriste informacije. Ustvari informacijska revolucija može biti jedan od važnih faktora koji utječu na obavještajnu službu danas. Obavještajna služba prikuplja i analizira podatke, a obavještajni sistem je servis koji je dizajniran za informativne usluge. Nijedan aspekt društva i ekonomije nije se promijenio kao svijet informacija a obavještajni sistem je virtualno zaražen sa svakim od ovih promjena. Treći faktor se odnosi na aktualne trendove u unutrašnjem političkom sistemu i stavove građana prema obavještajnoj službi. Ove dvije navedene determinante su važne jer obavještajna služba ne funkcionira u vakumu. Za obavještajnu službu je važan politički faktor jer joj je potrebna politička podrška za finansiranje, a javno mjenje je presudno u određivanju koje vrste obavještajnih operacija su prihvatljive, a koje nisu (Berkowitz and Goodman, 2000).

Referentna tačka za razmišljanje o obavještajnim zahtjevima 2020. godine za sve obavještajne zajednice u cjelini ili za pojedine obavještajne službe jesu varijable ili trendovi koji će kreirati budućnost. Te varijable su međusobno povezane i mogu se grupirati u devet skupina: „ (1)

komunikacijska revolucija, (2) ekonomska globalizacija, (3) ostale tehnološke revolucije, (4) revolucija u vojnim poslovima, (5) identitet politika - "mi" protiv "njih", (6) globalna demografija, (7) briga za okoliš, (8) uloga države i prava, (9) američka vanjska politika“ (Treverton, 2005: 2).

Komunikacijska revolucija je ključ ekonomske globalizacije, ali sa druge strane komunikacijske tehnologije koriste teroristi i trgovci drogom u realizaciji nelegalnih aktivnosti. Međunarodnu ekonomiju će i dalje karakterizirati otvarano tržište, gotovo neograničeni tokovi kapitala, i globalni okvir multinacionalnih firmi. S druge strane bit će loše što će nedržavni akteri koji krijumčare oružje, drogu, smrtonosne materijale ili oružje, i koji se bave pranjem novca, će se kretati gotovo slobodno preko granice, plasirati robe na tržištu, investirati, učestvovati u finansijskim tokovima i koristiti se aktivno savremenim tehnologijama (Treverton, 2005). Ostali tehnološki napredak sugerira da će komunikacijska i informacijska revolucija „ubrzati napredak u biotehnologiji, biometriji, mikroelektronici, nanotehnologiji i tehnologiji materijalala. Napredak u rasponu od žičane i bežične tehnologije, učinit će bržim i jeftinijim protok informacija širom svijeta“.* Te tehnologije će također dozvoliti da se podaci pohranjuju i obrađuju na nove načine (Treverton, 2005: 3 - 4).

Ono što se naziva *Revolucijom u vojnim poslovima* će se nastaviti poboljšanjem na polju kompjutera i elektronike. Senzori postaju efikasno tehničko sredstvo koje kreira buduće bojno polje transparentnim. Kopnena vozila, brodovi, rakete i avioni mogu postati drastično lakši, ekonomičniji zbog utroška goriva, brži i teže uočljiviji. Napredna oružja će se razviti u još smrtonosnija. Nove vrste oružja (svemirsko oružje, usmjerena energijska zračenja, i napredni biološki agensi) se rapidno razvijaju i unapređuju. Međutim, došlo je do manje *revolucije* (op.a. reforme) u policijskim poslovima i nepredviđenim operacijama koje zahtijevaju potencijalnu

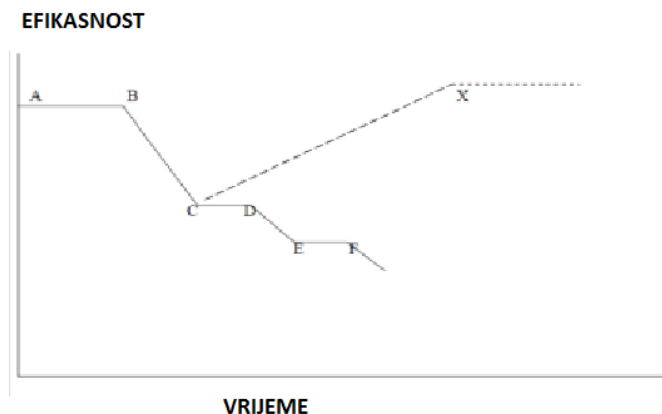
* Na primjer, internet glas, također poznat kao Voice over Internet Protocol (VoIP), omogućava pojedincima da obavljaju telefonske pozive koristeći širokopojasne internet priključe umjesto analogne telefonske linije. Životni ciklus oba proizvoda i procesa će biti kraći i kraći, a njihova difuzija širom svijeta brža i brža, što usložnjava poziciju obavještajne službe da se nosi sa ovim inovacijama. Nove tehnologije mogu poboljšati sposobnost za obavljanje i genetske analize krvi, nadzirati i pratiti protivnike i prikupljati informacije. Međutim, u isto vrijeme, te iste tehnologije će olakšati teroristima, kriminalcima i špijunima da komuniciraju jedni sa drugima, da plasiraju propagandu, distribuiraju prikupljanje podataka, vrše špijunažu i kriminalne aktivnosti, te ugrožavanje nacionalne sigurnosti kompjuterskim napadima (Treverton, 2005a).

ugroženost velikog broja vojnika (Treverton, 2005: 4). Identitet politika (*oni protiv nas*) ističe da su ljudi skloni tražiti identifikaciju s *nama* i razlikovati *nas* od *njih* i čini se da je ovako rezoniranje u porastu širom svijeta. „Ovo je nastalo možda dijelom kao reakcija na globalizaciju, što može vrtoglavim tempom odvesti u razaranje i odbacivanje kulturnih vrijednosti. Ovakvo shvatanje otežava kontrolu upotrebe sile. Razlikovanje može biti prepoznato u faktoru vjere ili nacionalnosti, ili susjedstvu ili čak i u porodici“ (Treverton, 2005: 4). Američka vanjska politika će i dalje održavati dominantnu moć. Njene akcije bit će ključni pokretač budućnosti, baš kao i konvencionalni američki vojni potencijal, što će prisiliti protivnika da napada asimetrično kako bi postigao taktičke uspjehe. Tako je napadala *Al-Qaeda* koja predstavlja asimetričnu prijetnju u obliku manjih hijerarhijskih i više fragmentiranih formi. Općenito, „SAD akcije i politike u vezi niza pitanja iz Iraka, Saudijske Arabije, Pakistana, i Sirije, do izraelsko-palestinskog mirovnog procesa će utjecati na buduće prijetnje američkom okruženju“ (Treverton, 2005: 5).

Najbolji rezultati se mogu ostvariti kada se reorganizacija obavještajne službe zasniva na pet osnovnih principa: „ (1) Omogućiti efikasnu obavještajnu službu ključnu za sigurnost države; (2) Imati adekvatan pravni okvir kojim će upravljati vladavina prava, koji prepoznaje ljudska prava i temeljne slobode građana; (3) Imati efikasan sistem rukovođenja, osigurati odgovarajuću upravu i poštovati vladavinu prava; (4) Biti efikasno odgovoran prema predsjedniku, premijeru ili ministrima koji su odgovorni u parlamentu; i (5) Biti otvoren prema unutrašnjim i vanjskim provjerama i ustavnim nadzorima, osigurati da oni ne zloupotrijebe njihovu silu i da ih vlada ne zloupotrebljava“ (DCAF Intelligence Working Group, 2003: 64).

Značajan problem u redefiniranju organizacije obavještajne službe, kako ističu Bruneau and Dombroski (2004), jeste da proces transformacije ostavlja naciju ranjivu jer obavještajna služba nije spremna efikasno odgovoriti na savremene sigurnosne prijetnje (npr. južnoafrička reforma obavještajnog sektora). Ključni cilj tokom procesa transformacije jeste da se ograniči pad efikasnosti obavještajne službe, odnosno da se za što kraće vrijeme organizacija u operativno-stručnom smislu prilagodi sveukupnim promjenama. Na slici br.1. „prva ključna tačka odstupanja pojavljuje se s novim organizacijskim nivoima efikasnosti (C). Uprava očekuje da vidi poboljšanja efikasnosti prema željenom nivou (X), ali organizacija pokazuje

niži stepen efikasnosti. Kada se poboljšanje ne javi u očekivanom pravovremenom načinu, prepoznaje se tendencija (D), koja vodi do drugog opadanja učinkovitosti (pad D - E) i pad efikasnosti uzrokuje drugu reorganizaciju (E). Autori ističu da „pojedini transformacijski procesi mogu postati samoporaženi i dovesti do još manje demokratski odgovorne obavještajne službe ili da istrajnost na transformacijskim procesima nakon određenog vremena poluči rezultate i učvrsti demokratsku odgovornost obavještajnih instrumenata“ (Bruneau and Dombroski 2004: 23).

Slika 1. Problemi u organizacijskoj transformaciji* (Bruneau and Dombroski, 2004: 22)

Navedeni shematski prikaz ne predstavlja optimističan primjer transformacije koja bi ohrabrila zemlje koje žele svoj obavještajni sektor reformirati u skladu sa demokratskim principima koji proklamuju savremene države. Ovakvo organizaciono i funkcionalno prilagođavanje obavještajne službe (prezentirano na slici 1.) nije utemeljeno na naučnoj i prakseološkoj ravni. Navedene transformacije i reorganizacijske tačke (tačke B, D i F) prezentiraju trend koji vodi obavještajnu službu na izrazito nizak nivo operativne efikasnosti ili u kolaps. Prema slici 2., registrirane su tri tačke organizacijskih promjena (tačke B, D i F), koje nisu ostvarile efikasan nivo efikasnosti ili funkcionalnosti (tačke C i E). Na shemi uočavamo da je operativni nivo stare organizacije (tačka A) na zavidno visokom nivou u

* Legenda: A = Operativni nivo efikasnosti stare organizacije; B = Transformacijska tačka; C = Nivo efikasnosti nove organizacije; D = Reorganizacijska tačka; E = Reorganizacijski nivo efikasnosti; F = Reorganizacijska tačka; X = Željeni nivo efikasnosti nakon transformacije .

odnosu na operativni nivo nove organizacije, što implicira na racionalan zaključak da je bolje ostati na zavidnom nivou efikasnosti stare organizacije nego se upuštati u rizične transformacijske procese. Na temelju naznačenog, ističemo da navedena shema ne može biti eklatantan primjer transformacije obavještajne službe jer nije prezentiran smisao same transformacije, tj. postizanje zadovoljavajućeg nivoa efikasnosti. Svaka država u svijetu poduzima onoliko transformacijskih i reorganizacijskih procesa dok, se ne postigne zadovoljavajući nivo efikasnosti. U vezi s tim, smatramo da transformacijski i reorganizacijski procesi mogu i utječu na operativni nivo efikasnosti, ali ne u tolikoj mjeri da je željeni nivo efikasnosti (X) nedostižan, kao što je prezentirano na slici. Čak što više, transformacijski procesi pomažu obavještajnoj službi da se na temelju markiranih problema iz stare organizacije, organizaciono i funkcionalno prilagodi savremenim sigurnosnim izazovima, kako bi u skladu sa demokratskim načelima, ostvarila preventivnu funkciju u društvu.

Proučavanjem stavova većeg broja autora (Milosavljević, 2007; Hadžić, 2008; Bruneau and Dombroski, 2004) uočeno je da obavještajne službe iskazuju faktor otpora kod restrukturiranja, orijentiranja i prilagođavanja njihovih aktivnosti novim rizicima, opasnostima i prijetnjama. Milosavljević (2007) smatra da je očekivano da su obavještajne službe dovoljno moćne da budu otporne na zahtjeve za sprovođenje reforme, a pogotovo ova pojava dolazi do izražaja kada izvršna i zakonodavna vlast nema jasnu odlučnost i orijentaciju u pogledu sprovođenja reforme obavještajnog sektora. Bezbjednosna normalizacija i stabilizacija tranzicijskih zemalja (npr. Srbije) je otežana pre svega zbog: „(1) visoke socijalne cijene tegobne tranzicije, (2) pristizanja i izvođenja ekonomskih, socijalnih i političkih posledica autoritarnog nasljeđa i yu-ratova, (3) odsustva većinske političke i društvene saglasnosti o prirodi poretka u kojem se želi živjeti, kao i o osnovnim a zaštićenim vrednostima i (nacionalnim) interesima, (4) manjka dovoljnih pretpostavki za dovršavanje prodemokratskih reformi i neopozivu uspostavu demokratskog poretka, i 5) manjka političke saglasnosti oko smjera, sadržaja, tempa i ciljeva njene (bezbjednosne) integracije u evroatlantsku zajednicu“ (Hadžić, 2008: 28).

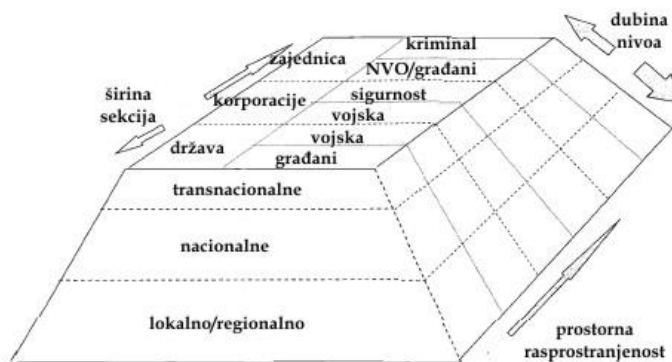
Svaka reforma jeste jedinstvena i nije ista u dvije države. Većina obavještajnih službi tranzicijskih zemalja prešle su iz autoritarne u demokratsku vlast. Obavještajne službe zemalja u tranziciji bile su

uglavnom represivnog karaktera i koristile su se kako bi učvrstile vladajuću državnu strukturu. Obavještajno su tretirale opozicione stranke i izazivale su o unutrašnju apatiju kroz širok dijapazon djelovanja, uključujući i kontrolu medija. Bile su prepoznatljive po zloupotrebama ljudskih prava. Veliki broj osoblja obavještajnih službi ostao je raditi u drugim ministarstvima ili inostranim ambasadama. Većini obavještajnih službenika bivšeg političkog sistema, koji je prenaplašavao sigurnosnu kulturu (gdje većina nisu znali šta ko radi) bilo se teško prilagoditi na veću otvorenost. Pored naznačenog, obavještajne službe ranijih režimskih sistema imale su sljedeća obilježja: „nedostatak profesionalizma, manje strateške i analitične sposobnosti, nedovoljna koordinacija između obavještajne službe sa drugim zaštitnim subjektima sigurnosnog sistema, prekomjerna radna snaga koja nije usklađena sa trenutnim potrebama, nedostatak novih menadžmentskih sposobnosti, ideološka obojenost, visok nivo korupcije i ilegalnih aktivnosti, kao što su iznude i ucjene“ (DCAF Intelligence Working Group, 2003: 60 - 62).

Savremena sigurnosna zbilja i svi transnacionalni izazovi su uvjetovali potrebu egzaktne i sadržajne analize korporativnih i drugih sigurnosnih aktera, što je dovelo do općeg pomaka na planu suprotstavljanja savremenim sigurnosnim izazovima. Shodno tome, obavještajna služba bi se trebala integritati u institucionalno-sigurnosni okvir *mrežu jedinica*, u koje se ubrajaju, pored državnih organa i sigurnosnih službi i institucija, i nevladin sektor i međunarodne organizacije. Neuključivanje naznačenih sigurnosnih subjekata u institucionalni sigurnosni okvir ima za posljedicu fragmentiranost, raspršenost i neovisnost jednih subjekata od drugih (Fry i Hochstein, 1993; Gill i Phythian, 2006). Sa ovim promišljanjima korespondiraju i stavovi Masleše (2001: 147), koji ističe da se „djelovanje sigurnosnih mehanizama ne mogu oslanjati samo na državni aparat, nego i na ostale komponente civilnog društva. Upravo zbog velikog diskontinuiteta u razvoju tehnološke moći, a time i raznih izvorišta nesigurnosti na jednoj strani, i nedozvoljene institucionalne organiziranosti na drugoj, zahtijeva konstituiranje prostora u kojem moraju doći do izražaja učešće svih onih subjekata koji mogu doprinjeti poboljšanju stanja iz te oblasti“.

Johnston and Shearing zagovaraju primjenu *čvora* baziranog na mrežama, prije nego na *državnoj centralnoj koncepciji* vladanja. Autori su ponudili „četiri seta vladinih čvorova: državni set, korporativni set, set

nedržavnih vladinih organizacija i neformalni ili volonteristički set“ (Gill i Phythian, 2006: 39; Johnston i Shearing, 2003: 144 - 148). Globalizacijski proces uvjetovao je da se policijsko i sigurnosno-obavještajno područje djelovanja manifestira kroz tri dimenzije: nivo produbljivanja tako da se povećava interakcija između lokalnog i transnacionalnog razvoja; proširenje sektora sa subjektima koji su uključeni u upravljanje, i prostorno istezanje, tako da sigurnosni događaj u jednom dijelu svijeta može imati neposredan utjecaj na globalnom sigurnosnom planu (Gill i Phythian, 2006; McGrew, 1992). Tri glavna sektora identificirani na slici br. 3. podudaraju se sa već spomenutim organizacijskim modelom: „država (birokratsko hijerarhijski organizirana), korporativni sektor (konkurira na tržištu) i nevladine organizacije i asocijacije volontera. Postoje, naravno, mnogo podjela unutar svake od ovih sektora“ (Gill i Phythian, 2006: 41 - 42).

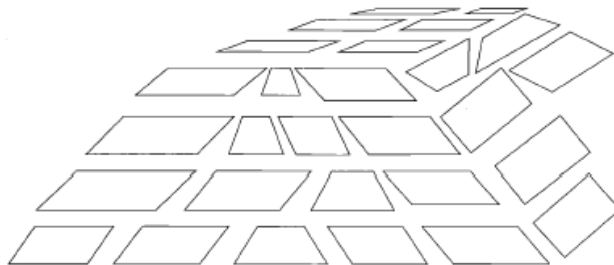

Slika 2. Sigurnosno-obavještajne mreže (Gill, 2006: 29; Gill i Phythian, 2006: 42).

Mreže se mogu razvijati unutar i/ili između bilo koje od ove tri dimenzije. Država ili korporacije često će se pojavljivati kao „dominantni čvor ili partner u mrežama sigurnosti. Johnston (2000) sugerira da je, općenito, najproduktivnije promišljanje da se promjeni oblik kreiranja i upravljanja institucionalno-sigurnosnog okvira u kojem će pojedini fragmentirani državni dijelovi biti u interakciji sa komercijalnim, civilnim i volonterističkim subjektima na unutrašnjem i globalnom planu. U vezi s tim, Deibert naglašava da se „transnacionalne mreže građana aktivista trebaju inkorporirati u interakcijsku državnu strukturu. Također, zaštitarske firme i

nevladine organizacije koje imaju obavještajne kapacitete, korisno je umrežiti u funkciju zaštite sigurnosti. Zaštitarske firme i nevladine organizacije kroz formu umrežavanja djeluju unutar brojnih specifičnih država i lokaliteta. To je forma višeslojnog upravljanja. Razvoj lokalnih sigurnosnih mreža između agencija, kako javnih, tako i privatnih i građanskih skupina, pružaju jasne primjere međusektorske mreže, a i drugi primjeri se mogu naći na regionalnom, nacionalnom i transnacionalnom nivou (vidi: Deibert, 2003: 189; Gill i Phythian, 2006: 55 - 61; Johnston, 2000: 21 - 42).

Jasno je da mora postojati neki zajednički interes kako bi se na prvom mjestu zadovoljili akteri u mreži. Nije teško utvrditi interes koji dijele mnoge zapadne države i korporativni sigurnosni provajderi. On se može sažeti kroz princip neoliberalne sklonosti za tržištem pružanja usluga. Ali stvarna narav odnosa mora biti predmet empirijskih provjera valjanosti, a sukobi se mogu pojaviti između „čvorova unutar mreže“ (op.a. subjekata u sigurnosnom sistemu). Tako da u okviru državnog sektora agencije mogu imati različite mandate i ciljeve koji se ponekad preklapaju, ponekad ne. Korporacije mogu da se ne slažu s nekim zajedničkim projektom, ali pri tome treba uzeti u obzir da mogu biti konkurentnom odnosu. Suprotstavljenosti će biti riješene, ovisno o odnosu snaga aktera. U nekim slučajevima oni mogu dovesti do restrukturiranja mreže. Uz sve to, ne smije se zaboraviti utjecaj sigurnosnih mreža i to na koje su zadatke fokusirani. „Ne smije se gubiti iz vida da pojedine skupine kojima su primarni ciljevi sigurnosti mogu, pod određenim uvjetima, postati dio mreže. Slično tome, način na koji mete reagiraju, pokušavajući da prikupe informacije i represivno djeluju, mogu imati utjecaj ne samo na određene operacije, nego i na oblik mreže“ (Gill i Phythian, 2006: 56).

Slika 3. Granice i praznine sigurnosno-obavještajne mreže (Gill, 2006: 35; Gill i Phythian, 2006: 57)

Upravljanje je esencijalno pitanje unutar državne hijerarhije i u suštini predstavlja primjenu odgovarajućih pravila i postupaka prema nivou odgovornosti. Kod obavještajnih i drugih sigurnosnih službi diskrecija je vrlo značajano obilježje rada, dok mreže karakterizira fluidnost koja je ujedno i njihova snaga. Kickert i Koppenjaan ukazuju da su za upravljanje mrežom važne dvije funkcije: igra upravljanja mrežno strukturiranje (Gill i Phythian, 2006; Kickert i Koppenjaan, 1997). „Igra upravljanja podrazumijeva sljedeće mjere: (1) *aktivizam* podrazumijeva aktiviranje mreža u cilju rješavanja pojedinih problema i angažiranje onih aktera koji mogu pomoći; (2) *posredništvo* okuplja potpuno različit spektar aktera, problema i rješenja i (3) pojednostavljenje obuhvata stvaranje povoljnih uslova za razvoj“ (Gill i Phythian, 2006: 57). Mrežno strukturiranje zauzima transnacionalno mjesto u svijetu (npr. Kada je formirana Bern grupa brojala je šest evropskih unutarašnjih sigurnosnih agencija, a danas uključuje sedamnaest) (Gill i Phythian, 2006: 60 - 61).

Suprotstavljanje dominantnim prijetnjama i nedržavnim akterima ne zahtijeva samo angažman obavještajne službe. U stvari, suprotstavljanje savremenim sigurnosnim izazovima zahtijeva transformaciju sektora sigurnosti. Dominantnim prijetnjama može se suprotstaviti samo ukoliko su svi akteri, koji su ovlašteni da se nose sa savremenim sigurnosnim prijetnjama, u potrebnoj komunikacijskoj mreži. Stoga, postojeće smjernice, procesi i strukture trebaju biti transformirane. Cilj transformacije implicira jačanje menadžmenta, te uspostavu efektivnih procesa i strukture srazmjerne izazovima kojima se suprotstavljaju. Tri načela čine jezgru transformacijskog programa: „upravljanje centralnim sigurnosnim mrežama, saradnja i orijentacija obavještajnih kapaciteta“ (Schreier, 2009: 57). *Upravljanje centralnom sigurnosnom mrežom* odnosi se na sistemsko uvezivanje četiri područja. Prvo područje čine svi subjekti sigurnosnog sektora koji su ovlašteni da se suprotstavljaju savremenim sigurnosnim izazovima. Drugo se bazira na svim nivoima odlučivanja (međunarodno, nacionalno i lokalno). Treće obuhvata sve sigurnosne instrumente. Posljednje područje se odnosi na sve zadatke koji se trebaju realizirati. *Upravljanje centralnom sigurnosnom mrežom* stavlja naglasak na usmjeravanje pažnje na saradnju između subjekata sigurnosnog sektora, te između njih i relevantne treće strane. Integrirani pristup sigurnosti, međutim, proširuje razumijevanje saradnje izvan tradicionalnih granica na dva načina. Prvo, operacije su

srazmjerne novim sigurnosnim zahtjevima što nalaže koordiniranu interakciju među svim akterima. Zajednički nastup svih aktera sigurnosnog sektora je potreban za povećanje efikasnosti i efektivnosti. Osim toga, „zajednički pristup je preduslov za drugi nastavak saradnje: saradnja s trećim stranama i poslovnim sektorom. Oba nastavka saradnje moraju se odvijati na nacionalnoj i međunarodnoj razini, jer se nijedna nacionalna agencija ne može sama nositi sa savremenim sigurnosnim izazovima“ (Schreier, 2009: 57 - 58).

Na taj način, dominantne prijetnje mogu biti efektivno neutralizirane, presječene i prevenirane sa „integralnim operacijama organizacija sigurnosnog sektora“ koje imaju ovlaštenja da se suprotstavljaju savremenim sigurnosnim izazovima na temelju obavještajnih informacija (*Intelligence-driven* ili *Intelligence-led*) (Schreier, 2009: 57). To zahtijeva sasvim novi pristup odnosno intenzivniju saradnju, interakciju i razmjenu informacija između svih agencija sigurnosno-obavještajnog sistema. Ovaj novi pristup zahtijeva uspostavu obavještajne funkcije koja proizvodi operativne i taktičke obavještajne informacije i distribuira ih svim nadležnim organizacijama. Međutim, u cilju unapređivanja razmjene informacija, one moraju biti zaštićene komunikacijskim sredstvima kao i informacije o upravljačkim kapacitetima. Operacije vođene obavještajnom djelatnosti često su jeftinije od svih drugih. „Prevenција je efikasnija nego represija. Odgovarajući fond operativnih ili taktičkih obavještajnih informacija omogućava bolje usmjeravanje i prilagođavanje operativnih aktivnosti prema sigurnosnom problemu. Takav pristup obično zahtijeva manje resursa“ (Schreier, 2009: 57). Operativni rad vođen obavještajnim informacijama je neophodan, prije svega u borbi protiv terorizma. No, ovakav koncept je jednako potreban u svim agencijama koje imaju preventivnu funkciju u suprotstavljanju organiziranom kriminalitetu, terorizmu i proliferaciji oružja za masovno uništenje.

Nije moguće predvidjeti budućnost. Vrijeme i resursi koji su potrošeni u pokušaju da se nešto učini su uglavnom izgubljeni. To ne znači da obavještajne zajednice u cjelini trebaju jednostavno odustati. Naprotiv, opstanak država i prosperitet još mnogo zavise od sposobnosti države da inteligentno reagira u vrijeme krize. Vođe i donosioci odluka na svim nivoima trebaju reagirati na najbolji mogući način, ali zato unaprijed moraju biti obaviješteni o problemu. Predviđanje budućnosti nije moguće, ali

moguće je predvidjeti vrste problema koji dolaze preko horizonta prije no što stignu. Ovo oblik procjene rizika i skeniranja horizonta izazov je za obavještajne zajednice širom svijeta (Quiggin, *Seeing the Invisible*, 42-43).

2. ZAKLJUČAK

Obavještajne i sigurnosne službe ključne su komponente svake države i pružaju nezavisnu analizu informacija relevantnih za vanjsku i unutrašnju sigurnost države i društva. Obavještajna služba razlikuje se od drugih državnih institucija iz više razloga. Ona postoji jer vlada nastoji zaštititi neke informacije od drugih vlada ili, pak, otkriti zaštićene informacije sredstvima koje žele zadržati tajnim.

U novom sigurnosnom okruženju potreban je redefiniran pristup obavještajnoj službi. To znači da razmjena informacija i obavještajnih informacija na nivou sigurnosno-institucionalnog okvira mora biti koordinirana, zaštićena, blagovremena i kontinuirana na sljedećim poljima: kontrola granice i carine, pasoši, vize, naturalizacija, migracije, zdravstvene usluge, uvoz-izvoz, pranje novca, finasije, komunikacije i promet, vazdušni saobraćaj i druge, uključujući i pojedine problematike iz privatnog sektora. Obavještajna služba ima evolutivni karakter i ukazuje da su sve evidentnije promjene i prilagođavanja u njenom funkcionalnom i organizacionom smislu.

Novi sigurnosni milje kreiraju globalni, regionalni i nacionalni trendovi i izazovi. Neki od značajnih trendova i izazova čine: demografski trendovi, ekonomski trendovi i druga gibanja na globalnom nivou, potražnja za energijom*, promjene okoline, društvenopolitički razvitak, naučno-tehnološki napredak, promijenjeni međunarodni odnosi i promjena snaga, visok intenzitet obavještajne prodornosti, rastuća efikasnost kontraobavještajne službe, porast primjene i raznovrsnosti postupaka, metoda i sredstava subverzivnih djelatnosti, porast nekonvencionalnih prijetnji (tzv. nedržavnih aktera koji su nosioci ugrožavajućih nelegalnih aktivnosti, kao što su: terorizam, organizovani kriminal, proliferacija oružja za masovno uništenje i dr.

*Ovaj trend ima dvije ključne varijable: ekonomski rast i politička stabilnost. Između 2006. i 2025. godine globalna potražnja za primarnom energijom očekuje se da porast i po prosječnoj stopi od 1,6% na godinu, a predviđa se da će 2030. godine zahtjevi za energijom porasti više od 50% za razliku od današnjih potreba (Gnesotto i Grevi, 2006: 53 - 75).

Navedeni sigurnosni trendovi i pojave su uvjetovale brojne države na poduzimanje nekih od predočenih evolutivnih mjera u cilju organizacionog i funkcionalnog prilagođavanja obavještajne službe savremenim sigurnosnim izazovima. Prvo, osavremeniti zakonodavni okvir u smislu harmonizacije domaćeg zakonodavstva koje obuhvata obavještajni sektor sa preporuka EU i UN. Drugo, pojačati intenzitet, nivo i međusobnu povezanost sa *korisnicima* (sa akcentom na prilagođavanje povećanim zahtjevima korisnika, a također, nužni su usklađeni prioriteti izvršne i zakonodavne vlasti i njihovo blagovremeno dostavljanje programsko-političkih dokumenata (kao što je obavještajno-sigurnosna platforma). Treće, prilagoditi obavještajnu politiku, programe i planove sa savremenom sigurnosnom politikom i strategijama, u cilju efikasnije prevencije savremenih sigurnosnih izazova. Četvrto, promjena obavještajnih prioriteta i orijentacija u skladu sa obavještajnim izazovima, Peto, povećati ofanzivni i defanzivni intenzitet i dinamiku djelovanja. Obavještajna služba nikad ne miruje, samo intenzitet njenog djelovanja može biti veći ili slabiji. Šesto, prilagodba organizacije i strukture, u skladu sa težinom složenosti problema. Sedmo, jačanje nivoa obavještajne saradnje na unutrašnjem i međunarodnom sigurnosno-obavještajnom institucionalnom planu. Osmo, znatno modificiranje i unapređenje metoda i sredstava (sa posebnim osvrtom na metod saradnje, metod analize svih izvora, te unapređenje i balansirano korištenje otvorenih izvora u analizi). Deveto, upotreba i prilagođavanje savremenih informacijsko-tehničkih dostignuća. Deseto, zapošljavanje sve većeg broj kadrova svih profila. Jedanaesto, stimuliranje osoblja na stjecanje akademskih zvanja (npr. stratejsko obavještajno djelovanje, obavještajne analize, geostrategija, geopolitika i sl.), intenzivira specijalizirane i profilirane edukacijske programe obučavanja. Dvanaesto, povećavati angažman stručnjaka i naučnika iz drugih državnih i akademskih institucija, Trinaesto, proklamacija i upražnjavanje demokratskih načela. Četrnaesto, razvijati odnos sa poslovnim sektorom i civilnim društvom. Petnaesto, revidiranje sigurnosno-obavještajne kulture. Često je umanjena efikasnost obavještajnih službi zbog stroge sigurnosne i kontraobavještajne politike, što reducira korištenje tehnologije, reducira kulturnu raznolikost radnih mjesta i ometa angažman sa vanjskim ekspertima. Šesnaesto, iznalaženje modaliteta za zadržavanje obavještajnog kadra u obavještajnim službama jer je obavještajno sazrijevanje dugotrajan proces (baš kao što nastaju dragocijeni

biseri u školjkama) i neprocjenjiva je šteta njihova odlijevanja. Ističe se i nužnost kreiranja izlaznih strategija kada je u pitanju višak kadra, tako što bi im se pomoglo u iznalaženju alternativnog posla ili u dodatnoj edukaciji za nova radna mjesta u drugim sektorima. Sedamnaesto, upravljanje i rukovođenje obavještajnom službom zatjeva veći stepen educiranosti i stručnog usavršavanja. Osamnaesto, ojačavanje odnosa između obavještajne službe civilnog sektora (akademska zajednica, NVO, građani). Devetnaesto, ojačavanje odnosa između obavještajne službe i poslovnog sektora.

LITERATURA

1. Arquilla, J. and Ronfeldt, D. (2001). The Advent Of Netwar. U Arquilla, J. And Ronfeldt, D. (Eds.), Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy (pp. 1 - 25). Santa Monica: Rand Corporation.
2. Berkowitz, D. B. and Goodman, E. A. (2000). Best Truth: Intelligence in the Information Age. New Haven: Yale University Press.
3. Barger, D. G. (2005). Toward a Revolution in Intelligence Affairs. Santa Monica: RAND Corporation, 11. 12. 2007. godine. Preuzeto sa: http://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR242/index.html
4. Gill, P. And Phythian M. (2006). Intelligence in an Insecure World. United Kingdom: Polity Press.
5. Hadžić, M. (2008) Parlamentarni i javni nadzor primene posebnih mera i postupaka. U Hadžić, M. i Petrović, P. (Eds.) Demokratski nadzor nad primenom posebnih ovlašćenja (str. 25 - 38) Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
6. Masleša, R. (2001). Teorije i sistemi sigurnosti. Sarajevo: Magistrat.
7. Milosavljević, B. (2007, Decembar). Tokovi reforme bezbednosno-obaveštajnih službi u Srbiji. U Hadžić, M. (Ed.), Reforma sektora bezbednosti u Srbiji-dostignuća i perspektive (str. 85 - 88). Beograd: CCVO.
8. Pajević, M. (2010). Uloga obavještajne službe u prevenciji savremenih sigurnosnih izazova, neobjavljena doktorska disertacija, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo.
9. Pajević, M. (2013). Savremene obavještajne teorije, Mostar, Visoka škola „Logos centar“.
10. Pajević, M. (2015). Obavještajni kapital, Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak.
11. Pajević, M. (2017). Obavještajne studije, Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak.
12. Quiggin, T. (2007) Seeing the Invisible: National Security Intelligence in an Uncertain Age. London: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.

13. Schreier, F. (2009). Fighting the Pre-eminent Threats with Intelligence-led Operations. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces.
14. Steele, R. D. (2006). The Smart Nation Act: Public Intelligence in the Public Interest. Oakton, Virginia: OSS International Press
15. Treventon, F.,G. (2005). Emerging Threats to National Security. Santa Monica: RAND
16. Waltz, E. (2003). Knowledge management int the intelligence enterprise. Boston - London: Artech House.
17. Zegart, A. (2007). Spying Blind: The CIA, the FBI, and the Origins of 9/11, Princeton University Press
18. Internet izvori:
19. Bruneau, C. T. and Dombroski, K. (2004, August) Reforming Intelligence: The Challenge of Control in New Democracies. Preuzeto 24. 4. 2008. godine sa: http://www.ccmr.org/public/library_file_proxy.cfm /lid/5258
20. DCAF Intelligence Working Group (2003). „Intelligence Practice and Democratic Oversight: A Practitioner's View“, Occasional Paper 03, Geneva: DCAF. Preuzeto 28.8.2008.god. sa: http://www.ssrnetwork.net/doc_library/document_detail.php?id=3952
21. Dedijer, S. (2002, November 3-4) Development & Intelligence 2003-2053 National Security and Future, 3 (3 - 4) Preuzeto 20. 7. 2008. godine sa: http://www.nsf-journal.hr/issues/v3_n3-4/dedijer.htm
22. Schreier i Stocker (2006). Savremeni izazovi za obavještajnu zajednicu. DCAF. Preuzeto 27.12. 2008. godine sa <http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=18415&nav1=5>